

16. ЦДА в м. Києві. Ф. 313, оп. 2, ч. 1, спр. 1512, лл. 4, 55; Ф. 347, оп. 1, ч. 1, спр. 300, л. 19.
17. Гречнев А.С. Горловское вооруженное восстание // 1905 год в Донбассе: Из воспоминаний участников первой русской революции. – Сталино: Областное издательство, 1955. – С. 25.
18. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 300-301.
19. Профсоюзы СССР. Документы и материалы. Т. 1. – М., 1963. – С. 103-109.
20. Прийменко А.Й. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма. – С. 16.
21. История профдвижения в СССР. – М., 1961. – С. 40.
22. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 1, 1898-1917. – М.: Политиздат, 1970. – С. 160.
23. Революция 1905-1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов. Т. 2. Ч. 2. – К.: Госполитиздат УССР, 1955. – С. 34.
24. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 305.
25. Журнал «Вестник труда». – 1906. – №3. – С. 8.
26. Памятные годы. Из истории профессионального союза металлостроителей 1906 года. – Днепропетровск, 1926. – С. 13-14.
27. ЦДА в м. Києві. Ф. 313, оп. 2, т. 1, 1907, спр. 7748, л. 14.
28. Журнал «Вестник труда». – 1906. – № 5. – С. 11.
29. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 299.
30. Журнал «Вестник труда». – 1906. – №9. – С. 13.
31. Модестов В.В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. – С. 56.
32. Газета «Донецкий колокол». – 1906. – 6 декабря.
33. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 317.

ББК 66.72 (4 УКР)

Євсюкова Н.В.

**ОБУМОВЛЕНІСТЬ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
ПРОФСПЛОК:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ
(1991-2000 рр.)**

У даній статті розглядаються соціально-економічні причини активізації політичної діяльності профспілкових організацій України в 1991 – 2000 роках. У зв'язку з цим, на основі аналізу соціально-економічного положення країни, автор виокремлює 3 фактори: процес приватизації, безробіття і недосконалість системи трудових відносин і судової системи.

Активний процес розбудови незалежної держави й важкий хід здійснення політичної реформи в Україні об'єктивно вимагають детального аналізу й уточнення не лише реальних, але й потенційних можливостей усіх діючих політичних сил. До цього переліку слід віднести й професійні спілки, що залишаються резервним чинником політичного впливу. Останнє ж має неабияке значення в умовах зростання боротьби українського політикуму, що надає пропонованій проблемі актуальності та особливої значущості.

Досліджуючи процес політизації професійних спілок в період розбудови незалежної держави, надзвичайно важливим постає вивчення загальнодержавних факторів, що мали першочергове значення для появи та розгортання зазначеного процесу. Така необхідність обумовлена тим, що нова модель українських профспілок формувалась в період кардинальних змін в усіх сферах суспільного та державного життя. Це, у свою чергу, вплинуло на переосмислення новітніми профспілками власних функцій та перехід від поміркованих методів діяльності до таких політичних методів, як участь у виборчих кампаніях, створення власної політичної партії та ін.

Серед низки факторів загальнодержавного розвитку у статті звернемо увагу на соціально-економічну сферу, що є пріоритетною в діяльності професійних спілок. Тому з'ясування ролі соціально-економічного чинника в процесі політизації наймасовішої організації надасть можливість визначитися з проблемою його доцільності в подальшому розвитку громадянського суспільства.

Функціонування професійних спілок у період незалежності України відкрило для науковців нову проблему в дослідженні профспілкового руху – політичну діяльність. Однак, можливо через радянське минуле, вона не користується широкою популярністю в науковому середовищі. Так, з огляду на заявлену нами проблему, ми можемо виділити праці, що мають узагальнювальний характер і цінні для нас методологією підходів до вивчення самої проблеми.

Окреме місце серед цих праць займає монографія дослідника проблеми В.Ф.Цвixa „Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика” в якій висвітлений надзвичайно широкий діапазон профспілкової роботи, зокрема, й політична діяльність профспілок [1]. Чи не єдиним сучасним фундаментальним дослідженням історії профспілкового руху виступає книга “Нариси історії професійних спілок”, яка була підготовлена авторським колективом під керівництвом О.П. Реєнта [2]. Український історик М.П. Зима у праці “Профспілки України: минуле і сучасність” здійснив вдалу спробу подати принципово новий науково-аналітичний огляд історії профспілкового руху в Україні [3].

Проте наявні праці, фрагментарно висвітлюючи політичну діяльність профспілок, не визначають, на жаль, її витоків та передумов,

що сприяли подальшій політизації громадських об'єднань. Зокрема залишився нез'ясованим вплив загальнодержавних факторів на політичну трансформацію профспілок у нових умовах функціонування. У цій статті ми поставили за мету на основі аналізу соціально-економічного становища країни виявити чинники, що спонукали профспілкові організації переосмислити свої функції та роль у суспільстві та розширити традиційні форми діяльності, актуалізувавши їх політичними засобами.

Перед тим як перейти до безпосереднього аналізу проблеми зазначимо, що в перші роки незалежності соціальна політика держави здійснювалася за залишковим принципом. Вона не мала цілісного спрямування, комплексного підходу до її реалізації, достатнього фінансування і, передусім, не мала дієвого контролю за її втіленням у життя. У зв'язку з цим, євсі підстави вважати, що на початку 90-х років здійснення соціальної політики відбувалося через видання рішень без чіткої перспективи їх виконання. Звісно, не можна заперечувати, що всі уряди тих часів намагалися призупинити економічний спад і підвищити рівень життя в країні, але ж вони не привели до очікуваного результату.

Таким чином, загальний соціальний стан у країні поставив професійні спілки, як захисників прав та інтересів робітників, у складне становище, яке загрожувало їх функціонуванню взагалі. Така ситуація, з нашої точки зору, й слугувала своєрідним поштовхом до актуалізації політичної діяльності громадської організації. А серйозніше поглянути на політичний аспект їх примусила глибока економічна криза, що охопила весь пострадянський економічний простір. Звернемо увагу на те, що саме економічна криза, а не гасла та внутрішні амбіції політичних сил, змусили професійні спілки шукати нових, більш дієвих, методів захисту робітників від наслідків кризових явищ.

Для новітнього профспілкового руху ситуація ускладнювалась ще й тим, що процес його становлення проходив під впливом двох антиподних систем: радянської, яка ґрунтувалась на тоталітарних засадах, та системи, що почала формуватись в епоху української незалежності і мала в своїх анналах демократичні начала. І одне, і друге не могло не позначитись на метаморфозі наймасовішої громадської організації. Саме тому, на наш погляд, її місце та роль в державній системі сучасниками оцінюється далеко неоднозначно.

Дійсно, з одного боку, за радянських часів профспілки були державною громадською організацією, яка в соціально-трудових відносинах представляла сторону роботодавця-держави. А це, з нашої точки зору, вже саме по собі викривляє сутність захисної функції. Так дослідник проблеми В.М.Докашенко у монографії “Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років” викриває механізм підпорядкованості профспілок волі та інтересам тоталітарної держави. “Професійні спілки,

– зазначає автор, – які повинні були захищати інтереси працівників.., у своїй більшості проявляли цілковитий формалізм, ідучи на поводу у адміністрації” [4]. Зокрема, він проявлявся в тому, що профспілки змушені були “закривати очі” на порушення чинного законодавства щодо норм техніки безпеки на підприємстві, не виконували захисної функції у нагляді та контролі за станом часу праці та відпочинку [5].

Ми, у свою чергу, також схильні оцінювати діяльність радянських профспілок з огляду на вищенаведені приклади. Але в той же час ці приклади також виступають своєрідною вказівкою на характер перепон, які треба було долати новоутвореним профспілкам для перетворення на самостійну складову соціально-трудових відносин.

З іншого боку, з початком ринкових перетворень, що почалися в країні, профспілковим лідерам потрібно було звикатися з думкою, що тепер, у силу своїх функціональних обов’язків, їх організація завжди має знаходитись десь поблизу опозиції до влади, а не біля самої влади. До того ж слід звернути увагу на те, що профспілки отримали зовсім інший рівень відповідальності й за їх спиною вже не стоїть “керівна та спрямовуюча”.

Тепер перед профспілками постала інша проблема – домогтися визнання власних прав державою та роботодавцями. Щодо прав профспілок, то з цього приводу зазначимо тільки, що головний профспілковий закон, який би регулював їхню діяльність у нових ринкових умовах, був прийнятий аж у 1999 році. А до цього поступово демократичним урядом “урізалися” вже існуючі законні права профспілок, які надала їм тоталітарна держава, зокрема це стосується права на законодавчу ініціативу [6], права на переважне (виділено нами. – Н.Є.) ведення колективних переговорів з адміністрацією [7] та положення про розірвання колективного договору тільки за попередньою згодою профспілкового комітету [8].

З огляду на таку політику демократичного уряду, ми можемо припустити, що за умов ринкових перетворень держава намагалася відсторонити профспілкові організації від усякого контролю над роботодавцями та від активної участі в соціально-трудових відносинах взагалі. Звісно, така позиція була вигідною для неї. Оскільки „за відсутності здатності до захисту економічних інтересів, – доречно зазначає дослідник проблеми В.Ф. Цвих, – профспілки втрачають своє значення не тільки як профспілкові організації.., а й як інститут громадянського суспільства, покликаний представляти інтереси, права і свободи найманих робітників” [9].

Таким чином, загальна ситуація, що склалася в державі з початком розбудови її незалежності, виявилася кризовою для успішної діяльності профспілок.

Тепер детальніше зупинимося на основоположних факторах соціально-економічної сфери, які, власне, й обумовили політичну заданість масової організації.

Логічним, на нашу думку, буде почати цей аналіз із зміни форми власності, оскільки саме вона була найважливішою передумовою переходу до ринкової економіки. Тому не видається дивним те, що професійні спілки мали намір взяти найактивнішу участь у цьому процесі. Проте розробники законопроектів, очевидно, не вважали за необхідне враховувати профспілкове бачення проблеми приватизації. Про це свідчить той факт, що лише з прийняттям Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” у 1999 році було визнано право професійних спілок представляти інтереси працівників „у ході приватизації об’єктів державної та комунальної власності...” [10].

Отже, у важливому процесі переходу країни до ринкової економіки профспілки не мали реальних можливостей захистити інтереси трудівників, які опинилися в нових умовах життя та праці. Це і змушувало профоб’єднання шукати форми та засоби впливу на законодавчий орган, що виступає формою опосередкованої політичної діяльності.

Сам процес приватизації в країні відбувався таким чином, що враз розподілене державне майно могло стати власністю окремих осіб, а не робітників. У такому випадку останні просто залишалися беззахисними в сфері трудових відносин. А з розгортанням процесу приватизації таких беззахисних ставало дедалі більше. Це підтверджують високі темпи зменшення підприємств державної й комунальної форм власності: з 1992 р. по 2000 р. на 76, 1 % та на 83, 8 % відповідно [11].

Якщо подивитись на ці цифри з точки зору профспілкових інтересів, то процес приватизації виступає як могутній провокативний фактор активізації політичної діяльності профспілок. Оскільки він скоротив сферу профспілкової діяльності через зменшення кількості державних та комунальних підприємств, де профспілки завжди мали сильні позиції. На нових же приватних підприємствах громадських організацій не було взагалі, або вони існували в ембріональному вигляді. Таким чином, профспілки втратили сферу використання захисної функції, а поновити її можливо було лише за допомогою нетрадиційної для профспілок політичної діяльності.

Наступним чинником, що спричинив політизацію масового громадського об’єднання виступило безробіття, яке в 90-х рр. охопило всі сфери державної економіки та залишило свій відбиток на профспілковій роботі. По-перше, безробіття призвело до загрози втрати профспілками дієвого методу впливу на роботодавців та владу – масову активність громадян. На користь нашої точки зору свідчить тенденція до зниження страйкової активності робітників, починаючи з 1996 року [12]. Це, у свою чергу, послабило страйкову боротьбу як метод політичного впли-

ву, до якого дуже широко вдавалися профспілки особливо на початку 90-х років.

По-друге, скорочення кількості робітників призвело до скорочення профспілкового членства з 26 млн. осіб [13] до 16, 1 млн. осіб [14], що становило загрозу для профспілок як для організації взагалі.

Таким чином, втрачаючи вплив на робітника та власних членів, профспілки змушені були компенсувати ці втрати новими засобами, оскільки помірковані методи діяльності не виправдовували себе в нових умовах. З цієї точки зору, не останнє місце займала діяльність політична як вихід із кризового стану профспілкового функціонування.

До того ж, враховуючи загальний соціально-економічний та політичний стан країни в 90-х рр., подальше зменшення впливу профспілок на адміністрацію було неприпустимим. Заборгованість із виплати заробітної плати, пенсій, соціальної допомоги, що складало першочергове завдання профспілкової діяльності, ставали головними причинами чисельних позовів громадян до суду [15].

Тут постає ще одна важлива проблема в профспілковій роботі – судова система. За свідченнями самих профспілок, “рішення суддів виконувались із порушенням строків або взагалі не виконувались” [16]. У зв’язку з цим ми не можемо не погодитись з учасниками дискусії “Участь профспілок у політичному житті”, які висловили думку про те, що профспілки ніколи нічого не здобували за допомогою законів, а механізм “дій через закон” для профспілки є малоефективний [17]. Отже, двостороння взаємодія із судовими органами державної влади у професійних спілках не виходила.

За цих обставин профспілкам не залишалось нічого іншого, крім застосування крайнього засобу захисту прав робітників – організації акцій протесту у вигляді страйків, які за будь-яких обставин несуть у собі значну частину політичного навантаження.

З огляду на це, нам видається цілком правильним рішучий крок профспілок – застосування політичних методів у справі захисту інтересів трудівників, що, з нашої точки зору, дозволить профспілкам значно підвищити ефективність власної діяльності.

Надзвичайно важливим чинником, що сприяв входженню профспілок до політики, була недосконалість системи трудових відносин. Незважаючи на те, що нещодавно громадські організації виконували ряд невласливих їм функцій, в цій сфері профспілки надали перевагу принципу діалогізму, переговорів та укладання угод. І варто зазначити, що до цього вони поставилися з повною відповідальністю. Оскільки колективно-договірні система дозволяє профспілкам чи скоріше має дозволяти успішно розв’язувати важливі проблеми соціально-трудо-вих відносин, наприклад, підвищення ефективності виробництва, визначення умов праці працівників тощо.

Взагалі-то варто зазначити, що процес укладання колективних договорів та угод можна вважати результатом змагання профспілок і роботодавців у справі своїх інтересів. У такій боротьбі профоб'єднання знову ж таки стикаються з рядом проблем, з-поміж яких визначення ролі сторін у розробці колективних договорів, трудові спори, конфлікти, засоби їх уникнення та вирішення.

До того ж, незважаючи на те, що процес колективно-договірної системи був започаткований у 1991 році, є всі підстави вважати, що в досліджуваний період він ще знаходився у стадії розвитку. Для підтвердження сказаного у нижченаведеній таблиці покажемо фактичні дані стану укладання колективних договорів в Україні у 1994 – 2000 рр. [18].

Стан укладання колективних договорів в Україні у 1994 – 2000 рр. (% охоплення працівників)

Рік	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість укладених колективних договорів	64, 4	60, 7	60, 3	66, 7	68, 9	71, 9	75, 6

Із даних, наведених у таблиці, видно, що протягом окресленого періоду, хоча й не інтенсивно, проте збільшується кількість укладених колективних договорів. Але в той же час з наведених показників також видно, що кожного року значна кількість працівників “випала” з процесу укладання колективних договорів, наприклад, у 1994 р- це 35, 6 %, а в 2000 р. – 24, 4 %.

Звісно, в такому недоліку можна звинуватити профспілки за їх недостатню активність. Але, з нашої точки зору, вони просто не мали законних методів контролю над роботодавцями. До того ж, давалася взнаки й складність процесу волевиявлення самих працівників до укладання договорів. У результаті профспілкові організації знаходились в постійному пошуку компромісів з роботодавцями. З огляду на це, ми схильні стверджувати, що система колективних договорів виявилась малоефективною в справі регулювання соціально-економічних відносин.

Варто також наголосити на тому, що, говорячи про недоліки колективно-договірної системи, не можна не відзначити вирішальну роль держави. Про це, зокрема, стверджують самі профспілки, зазначаючи в журналі “Національна безпека і оборона” про випадки, коли уряд практично не залучав профспілкові організації до визначення економічної і соціальної стратегії та вироблення рішень, що безпосередньо торкаються соціально-трудова відносин, та не виконував головних зобов'язань перед профспілками [18]. А це, на нашу думку, є нічим іншим, як невизнання урядом профспілок як партнера, що, у свою

чергу, може слугувати причиною обмеження їхніх прав у соціально-економічній сфері.

Подібна тенденція спостерігалась і в сфері виконання домовленостей колективних договорів з роботодавцями, де було виявлено цілий ряд порушень, які стосувалися головним чином питань оплати праці [19].

Враховуючи вищезазначене, ми схильні стверджувати про “половинчасте” впровадження колективно-договірної системи, яку можна пояснити упередженням ставленням держави до прав і свобод робітників, що сягає корінням ще в радянську систему тоталітаризму. Отже, навряд колективно-договірну систему можна назвати гідним та ефективним методом профспілкової діяльності. А це є ще одним підтвердженням доцільності використання профспілками політичних методів діяльності.

Отже, зазначимо, що протягом 90-х років профспілковий рух перебував під впливом факторів розвитку соціально-економічної сфери держави. З них ми можемо виділити три основних чинники, що сприяли політичній трансформації профспілок.

По-перше, це процес приватизації, який призвів до скорочення сфери використання профспілками захисної функції.

По-друге, безробіття, яке поставило під загрозу втрату профспілками важливого методу впливу на владу – масової активності робітників.

По-третє, недосконалість системи трудових відносин та судової системи, яка майже нанівець звела можливість вирішення проблем профспілками поміркованими засобами.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются социально-экономические причины активизации политической деятельности профсоюзных организаций Украины в 1991 – 2000 годах. В связи с этим, на основе анализа социально-экономического положения страны, автор выделяет 3 фактора: процесс приватизации, безработица и несовершенство системы трудовых отношений и судебной системы.

SUMMARY

The article deals with socio-economic reasons for increasing of political activity of Ukrainian trade unions in 1991-2000. Analyzing socio-economic state of the country the author indicates three factors: privatization, unemployment and inadequacy of court and labour relationship systems.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 376 с.

2. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М. Стоян; Керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К., 2002. – 732 с.
3. Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. – К., 1996. – С. 8-25.
4. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Видавництво Донецького державного університету, 1999. – С.299.
5. Там само. – С. 253, 288.
6. Закон України „Про внесення змін і доповнень, що стосуються охорони праці, в Кодекс законів про працю України”. Ст. 10 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3.
7. Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”. Ст. 397 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.
8. Закон СРСР „Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності”. Ст. 1107 // Відомості з’їзду народних депутатів СРСР. – 1990. – № 51.
9. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – С. 172.
10. Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності”. Ст. 397 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.
11. Статистичний щорічник за 2000 рік / Державний комітет статистики України: За ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за вип. В.А. Головка. – К.: Техніка, 2000. – С. 293.
12. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні: нова роль, стан та перспективи розвитку. – К., 2001. – С. 22.
13. Звіт Укрпрофради XV з’їзду профспілок УРСР // Профспілки України. – 1990. – № 1. – С. 22.
14. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні: нова роль, стан та перспективи розвитку. – Україна: аспекти праці. – 2001 – №8. – С. 20.
15. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: Б.в., 2000. – С. 273.
16. Про здійснення профспілками громадського контролю за додержанням трудового законодавства про працю. – Вісник ФПУ. – 2000. – № 7. – С. 16.
17. Участь профспілок у політичному житті України: інформаційно-аналітичне видання / Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2002. – № 4. – С. 5.
18. Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми та перспективи // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 14-17.

19. Федерация професійних спілок України. Документи і матеріали (1997 – 2002): В 3 томах / Під загальною редакцією О.М. Стояна. – К.: Профінформ ФПУ, 2002. – Т. 2. – С. 31.

ББК Ф 66. 72 (4 УКР)

Спішова А.О.

ПРОФСПІЛКИ Й ОХОРОНА ПРАЦІ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ „ВІДЛИГИ”

Автор розглядає організацію роботи профспілок із захисної функції в сфері охорони праці. На підставі значної кількості документів та архівних матеріалів він доводить формальний підхід до цієї діяльності через державну політику, спрямовану в першу чергу, на розвиток виробництва заради виробництва.

В умовах створення молодого демократичної Української держави особливо цікавим, на наш погляд, виглядає період радянської історії, який отримав назву „відлига”. Саме в цей час державно-партійна влада бере курс на розбудову нового етапу тоталітаризму, заснованого на запереченні сталінізму. Творці „відлиги” проголошують ідею розширення народовладдя як однієї із форм утвердження нової влади та ініціюють єдність інтересів народу та держави.

За цих обставин влада вміло використовує первісну демократичну заданість профспілок – наймасовішої на той період громадської організації – для приховування тоталітарної сутності держави. Це пов'язано, в першу чергу, з розширенням захисних можливостей профспілок, яке призводить до того, що громадські організації, з формальної точки зору, мали досить широкий спектр захисних повноважень. Важливе місце серед них належало охороні праці на виробництві.

Проблеми діяльності профспілок у сфері охорони праці знайшли висвітлення у роботах багатьох радянських авторів. Так, С.Г.Гайдай, М.І.Кац, Г.С.Дуванков, В.Г.Малов, Л.Я.Островський, Н.Г.Олександров, Ю.П.Смірнова та багато інших дослідників добре розкрили механізм здійснення охорони праці, але при цьому не надавали глибокого аналізу результатів їх діяльності. Вони представляли профспілки, з одного боку, як опору державної влади, а з іншого, як захисників інтересів працівників, зокрема, в сфері охорони праці [1-6]. Тобто, вони намагалися поєднати неможливе.

Сучасна історіографія проблеми незначна у кількісному відношенні, але цінна новими підходами, об'єктивністю аналізу участі профспілок у сфері охорони праці.